

Володимир Мільчев

Петро Текелія: ескіз портрету

Серед багатьох військових та політичних діячів, яким судилося відіграти більш чи менш значущу роль в історії Запорозької Січі в останній період її існування, постать *Петра Аврамовича Текелії* (так, за традицією, прийнято іменувати цю людину у вітчизняній історіографії) займає особливе місце. Ось уже довгі роки у свідомості багатьох він є невід'ємною складовою тріумвірату Катерина II – Г. Потьомкін – П. Текелія, якому належить авторство та виконання плану з ліквідації Війська Запорозького Низового. Роль, як бачимо, непересічна. Добра чи погана – залежно від часу та політичних кон'юктур, – але ж непересічна. І при цьому всьому – обмаль праць, з яких можна було б дізнатися про головні віхи життя, риси характеру, уподобання цієї людини, за винятком коротеньких статей у енциклопедичних словниках, в яких ще з часів Брокгауза та Єфрона викладають одні й ті самі факти, лише змінюючи полярність оцінки. Не в останню чергу цей факт зумовлено тими обставинами, що вже впродовж багатьох десятиліть про діячів подібних до П. Текелія прийнято писати «або погано, або нічого». Змінити подібний стан речей може лише поява ґрунтовної синтетичної праці, виконаної на представницькій джерельній базі. Ну й звісно ж, необхідно щоб котрийсь із істориків обрав це за тему свого спеціального дослідження. Не претендуючи на таку роль, ми, в той же час, хотіли б, наскільки це можливо, кількома штрихами накидати можливий портрет П. Текелії. Тим більше, що у нашому розпорядженні вже є той мінімум фактажу, з яким можна це робити.

Отже, Петро Аврамович Текелія, або Петро (Петр), син Ранка Текелія. Так звався він замолоду, так звать його співвітчизники – серби, так будемо звати його й ми.

Витоки служилого дворянського роду Текелія (серб. *Текелија*) відносяться до самого кінця XVII ст. П. Текелія був представником його третьої генерації. Достеменно відомо, що дід П. Текелії, Йован Текелія народився у другій половині XVII ст., скоріш за все у 1660-х рр. Місце його народження невідоме, але ймовірніше за все, він походив з сербських провінцій, які входили до складу Османської імперії, на що вказує турецьке походження його прізвиська, яке згодом закріпилося у якості родового прізвища (тур. *tevkeli* – щедра людина). Наявність ще однієї складової його прізвища – Попович, – свідчить про те, що він, вірогідно, походив з родини священиків.

Перша документально засвідчена звістка про Йована Текелію відноситься до 1697 р., коли він постає як командир загону сербських ополченців м. Сента, розташованого на березі Тиси. Тривала так звана Довга австро-турецька війна 1683–1699 рр., під час якої війська австрійських Габсбургів, спираючись на підтримку південнослов'янського населення Османської імперії, спромоглися звільнити від турок широкі терени Славонії, Бачки та Срему. Однією з найвідоміших битв цієї війни стала битва під Сентою у червні 1697 р., в якій особливо вславився Й. Текелія. Дізнавшись про наближення турецького війська, він не тільки встиг попередити про це головнокомандувача австрійського війська принца Євгена Савойського, але й вночі, орієнтуючися по зірках, зумів провести через болотяні трясовини австрійців у тил турок. Нищівна поразка, якої зазнали турки у цій битві багато в чому стала можливою завдяки Й. Текелії. За свої заслуги він був щедро нагороджений та отримав звання армійського офіцера¹.

Згідно директиви австрійського командування наступного 1698-го року Й. Текелія був призначений капітаном сербського ополчення у м. Арад на р. Марош, притоці р. Тиси (нині на крайньому заході Румунії). До першочергових завдань, які покладалися на нового капітана міста, входило його укріплення та організація захисту кордону з Османською імперією. Пізніше, у 1702 р., з заснуванням Мароської військової границі він був призначений її оберкапетаном (командувачем).

¹ Церовић Љ. Срби у України. – Нови Сад: Српско-українсько друштво, 2002. – С. 36.

На цій посаді він перебував аж до самої своєї смерті у 1722 р. У 1706 р. йому та його нащадкам було пожалувано спадкове шляхетство. Військова служба Й. Текелії була досить насиченою: у 1703–1707 рр. на чолі сербських граничар Мароської границі, він взяв участь у придушенні повстання угорців під проводом трансильванського князя Ференца II Ракоці. У 1717–1719 рр., під час чергової австро-турецької війни, він командував загоном, що діяв на теренах Темешварського Банату, тоді ще турецької провінції². Відомо, також, що Й. Текелія був одним з трьох вищих офіцерів Тиської та Мароської границь, які весною 1712 р. звернулися до Петра I з пропозицією заступити на російську службу та привести з собою до 10 000 сербів-граничар³.

У Й. Текелії та його дружини Роки (Євфросинії, уродженої Йович) було 4 сини та кілька дочок⁴. Найстаршим з них був Ранко, батько П. Текелії.

Подібно до інших чоловіків своєї родини він зробив військову службу справою всього свого життя: брав участь у австро-турецьких війнах 1717–1719 та 1737–1739 рр. у чині поручика, а згодом й капітана, командувача загону граничар м. Араду. Останньою з воєнних кампаній, у якій він взяв участь стала війна за австрійський спадок 1741–1748 рр., з якої він не повернувся. У Ранка Текелії та його дружини Алки (Олександрі, уродженої Рашкович) було 4 синів: Йован (1714), Петро (1720), Лазар (≈1730) та Остойє (р. н. невідомий)⁵. Другому з синів, Петрові, судилося залишити помітний слід в історії Російської імперії, взагалі, та Запорозької Січі, зокрема.

Як було зазначено вище, він народився у 1720 р. Відома й дата народження – 16 січня (ст. ст.), – у день Поклоніння веригам Св. Петра, на честь якого й було названо хлопчика⁶.

² Форишковић А. Текелије. Војничко племство XVIII века. – Нови Сад: Матица Српска, 1985. – С. 126.

³ Костић М. Нова Србија и Славеносрбија. – Нови Сад: Српско-Украјинско друштво, 2001. – С. 16.

⁴ Форишковић А. Текелије. Војничко племство XVIII века. – С. 64–65.

⁵ Там само. – С. 80–81.

⁶ Гангблов А. Воспоминания декабриста Александра Семеновича Гангблова. – М.: Университетская типография, 1888. – С. 229–230.

У рік народження П. Текелії, 1720-му, Арад являв собою досить значне, як на ті часи, містечко, в якому нараховувалося 578 домогосподарств. Хрещення новонародженого продовжувача роду Текеліїв відбулося у центральному православному храмі м. Араду – церкві Св. Петра й Павла, зведеної на рубежі XVII та XVIII ст. трудами його діда, через що її й до нашого часу називають Текелієвою.

Можемо припустити, що початкову освіту Петро здобув у сербській школі м. Араду, заснованій, знову ж таки, стараннями його діда Йована. Закон Божий, церковнослов'янська мова, арифметика – таким був стандартний цикл предметів, що викладалися⁷. Багатонаціональний склад населення м. Араду та його найближчих околиць, а також заданість майбутнього життєвого шляху, який мав проходити у площині військової служби у австрійському війську, зумовили знання П. Текелією також німецької, меншою мірою угорської та румунської мов.

Юні роки П. Текелії проходили у тривожній атмосфері, що далось взнаки й на його подальшому життєвому шляху. Впродовж 1732–1744 рр. відбувалася демілітаризації населення Тиської та Мароської границь, потреба у яких перестала бути нагальною після приєднання до імперії Темешварського Банату (1719 р.). Від цього часу граничар було позбавлено привілеїв на безкоштовне володіння землею та пільгове оподаткування, які вони отримували у якості винагороди за свою службу. Військова служба у австрійському війську від цього часу носила характер рекрутської повинності. Подібні дії австрійського уряду не могли не викликати невдоволення широких мас граничар – від рядових до офіцерів. Впродовж 1734–1735 рр. на території Військової Границі Австрійської імперії від Славонії до Банату відбулися значні заворушення. Не обійшли вони стороною й Мароської границі – у травні 1735 р. у найближчих околицях м. Араду, у ряді граничарських шанців відбувся бунт під проводом капітана Пери Сегединця. До нього примкнуло й чимало граничарських офіцерів всіх рівнів. Після придушення повстання на початку літа того ж року, було проведено слідство, після якого самого П. Сегединця

⁷ Церовић Љ. Срби у України. – С. 36.

було страчено, а чимало його сподвижників-офіцерів розжалувано та позбавлено шляхетства⁸.

Практика призначення на вищі офіцерські посади майже виключно німців за походженням, яку було запроваджено відтоді, змушувала широкі маси офіцерства, яке прагнуло зробити військову кар'єру звертати погляди у бік російської монархії⁹.

До військової служби П. Текелія заступив у віці 21 років. До 1747 р., коли він виїхав до Російської імперії, Текелія брав участь у війні за австрійський спадок (1741–1748 рр.) – він служив у експедиційному загоні Мароської границі. У 1746 р. молодий офіцер, під час битви, навіть замінив у якості командувача арадських граничар свого батька, який помер при поки що нез'ясованих для нас обставинах (можливо був вбитий, чи після тяжкого поранення).

Причини, які спонукали молодого поручика покинути батьківщину та емігрувати до Російської імперії, головним чином лежали у площині невдоволення політикою що її провадили Габсбурги по відношенню до сербського офіцерства військових границь. Так, дід П. Текелія Йован був оберкапетаном (командувачем) Мароської границі. Батько ж його, Ранко, так і не обійняв цієї посади, незважаючи на гарний послужний список, тривалий ценз служби, авторитет у граничар та неабиякі особисті якості. Очевидно, що й молодий Петро не покладав особливих сподівань на перспективи подальшого службового зростання.

Важливою складовою еміграційної активності було також загострення релігійного питання у провінціях населених православними. Спроба католицького Відня запровадити церковну унію лише підігрівала переселенські настрої сербських граничар.

Після переїзду до Російської імперії у 1747 р. П. Текелію було зараховано до складу Сербського гусарського полку, який було сформовано ще у 1724 р. При цьому його військовий чин

⁸ Винавер В. Пера Сегединац. – Београд: Просвета, 1955. – С. 9–10, 20–25, 33, 43–45.

⁹ Костић М. Нова Србија и Славеносрбија. – С. 22.

залишився таким самим – поручик, хоча молодий офіцер й сподівався на його підвищення за «ревность его к православной вере». Однак, вільних вакансій у полку не виявилось, а тому він й мав вдовольнитися тим що отримав¹⁰.

Втім, через кілька років молодому офіцерові трапилася нагода проявити себе. Враховуючи авторитет роду Текеліїв у колах граничарського офіцерства зовнішньополітичним та військовим відомствами російської держави на нього було покладено важливу місію – побувати на батьківщині та на-вернути якомога більше сербів-граничар до еміграції на те-рени Російської імперії.

Наприкінці березня 1750 р. два офіцери Сербського гусарського полку – поручик П. Текелія та капітан Дмитро Перич (останній, до речі, був сином П. Сегединця), отримали у Колегії іноземних справ паспорти для проїзду до Австрійської імперії заради виконання деякої дорученої їм комісії (агітації граничар до переселення). Однак, їх манд-рівка залишилася невдало – на кордоні Речі Посполитої з Угорським королівством, австрійські прикордонні стражни-ки відмовили їм у праві в'їзду, згідно вищого розпорядження з Відню. При дворі Марії-Терезії цілком слушно розсудили, що перебування російських емісарів сприятиме подальшому загостренню ситуації на території Військової Границі. Вже на початку липня 1750 р. П. Текелія повернувся у межі Російської імперії з невдалого відрядження¹¹.

Однак, вже на початку вересня 1750 р. поручик Сербсько-го гусарського полку П. Текелія подав рапорт до Військової коле-гії з проханням дозволити виїзд на батьківщину для того, щоб отримати свою частку майна, яке залишилося після смерті його батька¹². Цього разу його спроба в'їхати у межі австрійської ім-перії була більш вдалою. Більш ніж піврічне перебування на батьківщині Текелія, вірогідно, присвятив не лише вирішенню

¹⁰ Российский государственный военно-исторический архив (г. Мос-ква, Российская Федерация) (РГВИА), ф. 16, оп. 1, д. 62, л. 123.

¹¹ Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. (Документы). – М.: Изд.-во АН СССР, 1984. – С. 136–137.

¹² РГВИА, ф. 10, оп. 2, д. 12, лл. 311–313.

родинних справ, але й виконанню прямого завдання. Це тим більше правдоподібно, оскільки незабаром після повернення з Банату, у серпні 1751 р., за рапортом командира Сербського гусарського полку бригадира Івана (Живана) Стоянова П. Текелію було виведено у чин капітана¹³.

На 1752–1753 рр. припадає ще одне, подібне відрядження, яке він здійснив разом з вже згадуваним Д. Перичем. І знову ж таки, перебування П. Текелія та Д. Перича на теренах Трансильванії не обмежувалося закупівлею породистих семигородських коней та хортів, як було вказано у їх подорожніх документах.

Згідно повідомлень тайних агентів австрійського уряду, справжньою метою цього відрядження була агітація сербів-границар до переселення на терени Нової Сербії. У зв'язку з цим центральна австрійська влада навіть хотіла відмовити обом російським емісарам у праві відвідати їх рідні місця, але ж згодом дала дозвіл на це, обмежившись якнайпильнішим спостереженням за цими офіцерами¹⁴. Принаймні, на початку осені 1752 р. зустрічаємо П. Текелію у його рідному Араді, про що переконливо свідчить запис у ктиторській книзі церкви Св. Петра й Павла (Текелієвій) від 09 вересня 1752 р., відносно подарованої ним плащаниці.

Повернення П. Текелії до меж Російської імперії відбулося у червні 1753 р.: його було відновлено у числі офіцерів Сербського гусарського полку та нагороджено грішми¹⁵.

Вступ Російської імперії до Семилітньої війни та участь у ньому військовослужбовців Сербського гусарського полку сприяли кар'єрі П. Текелії. У 1756 р. він виступив у похід у чині секунд-майора, а вже через рік став прем'єр-майором. У 1757 р. його було тяжко поранено під час битви поблизу м. Колина. За свої заслуги у 1758 р. майора П. Текелію було нагороджено чином підполковника¹⁶. У активі Текелії участь у взятті Берліна та Кольберга. Семилітню війну, наприкінці 1761 р. він завершив у чині полковника¹⁷.

¹³ РГВИА, ф. 10, оп. 2, д. 15, лл. 631–655.

¹⁴ Костић М. – С. 73.

¹⁵ РГВИА, ф. 10, оп. 2, д. 19, лл. 244–255; д. 20, лл. 187–189.

¹⁶ РГВИА, ф. 10, оп. 2, д. 51, лл. 374–377.

¹⁷ Церовић Љ. – С. 37.

Після повернення з війни П. Текелія багато часу починає проводити на півдні імперії, у Новій Сербії, куди на квартири було поставлено Сербський гусарський полк. Центром тяжіння для нього стає Новомиргород, в якому замешкувала значна кількість сербів. Був серед них і молодший брат П. Текелії – Лазар, який на той час служив у Хорватовому гусарському полку у чині секунд-майора. Згідно плану про заселення Новоросійської губернії 1764 р. П. Текелія отримує не тільки ділянку землі під садибу у самому Новомиргороді, але й землю під заселення слободи у його околицях.

У 1764 р. П. Текелія призначається Військовою колегією на посаду командира Сербського гусарського полку. Від цього ж року починаються його постійні відрядження до складу російського експедиційного корпусу на території Речі Посполитої. Перебування у межах Російської імперії зводилися, переважно, до відвідин двору у Санкт-Петербурзі та перебування у Новомиргороді. У 1767 р. Текелію було чергового разу підвищено у чині – він став бригадиром.

Нова війна з турками, у яку заступила Російська імперія у 1768 р. стала тим трампліном, з якого почалося сходження П. Текелії до вищих щаблів військової номенклатури. Текелія був учасником битв при Хотині, Рябій Могилі (1769), Кагулі (1770). За участь у Кагульській битві, згідно представлення командувача Петра Румянцева, П. Текелію було нагороджено орденом Св. Анни I ступеню та чином генерал-майора. Фокшани, Браїла, Сілістра... Ось далеко не повний перелік міст у взятті яких брав участь П. Текелія. За підсумками участі у війні та на честь укладення Кючук-Кайнарджийського миру, його було нагороджено орденом Св. Георгія та чином генерал-поручика¹⁸. У тому ж 1774 році Текелію було призначено командувати поселеними гусарськими та пікінерськими полками правобережної Єлисаветинської провінції Новоросійської губернії.

Через рік, згідно наказу отриманого наприкінці травня 1775 р., П. Текелії судилося на чолі об'єднаного корпусу іррегулярних та регулярних військ виступити в похід, який поклав край історичному існуванню Запорозжя. Апріорне твердження

¹⁸ Церовић Љ. – С. 37.

про те, що П. Текелія вороже ставився до запорожців в цілому, так само як і навіщування на його персону ярликів «вселенського зла» є достатньо далекими від істини¹⁹. Хочемо акцентувати на тому, що Текелія був лише вищим офіцером російського війська, якому доручили провести операцію з ліквідації Запорожжя та арешту верхівки Січі. Рішення було прийнято не ним.

Микита Панін, Петро Румянцев, Григорій Потьомкін – ось справжні ініціатори та автори плану ліквідації Запорозької Січі. Про це переконливо свідчать протоколи засідання Ради при Височайшому Дворі за 1774–1775 рр. Питання про необхідність ліквідації Січі, або, як мінімум, арешту її вищого керівництва стало на порядку денному ще у травні 1774 р., коли на кількох засіданнях перед імператрицею висловили необхідність «*учинить решительное по сему положение*». Та відмовилася, зробивши наголос на вірній службі Війська Запорозького у минулу війну²⁰. Надалі, впродовж цілого року на засіданнях Ради з запорозького питання плани ліквідації чи бодай реформування Запорожжя не обговорювалися, попри сотні скарг від вищого командування Новоросійської, Слобідсько-Української та Київської губерній на дії запорожців²¹. Вирішити територіальні суперечки між Військом та сусідніми губерніями намагалися через пошук відповідних актів та грамот, тобто, у правовому полі.

Ситуація докорінно змінилася у квітні 1775 р. коли було отримано чергову реляцію П. Румянцева відносно намірів кошового отамана Петра Калнишевського перейти, разом зі всім військом, у турецьке підданство. На засіданні Ради від 27 квітня 1775 р. питання було поставлено вельми жорстко: запросити кошового до столиці, нібито у справі розгляду претензій Запорожжя на заняті під Новоросійську губернію землі. Приїде – не планував зради, не приїде... П. Калнишевський через якісь обставини їхати до Санкт-Петербургу не схотів.

¹⁹ Олійник О. Л. Текелій Петро Аврамович // Українське козацтво: Мала енциклопедія.– К.: Генеза. - Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – С. 480.

²⁰ Российский государственный исторический архив (г. Санкт-Петербург, Российская Федерация) (РГИА), ф. 1146, оп. 1, д. 3, лл. 188–188 об., 190–190 об.

²¹ Там само, лл. 199, 203 об., 265, 269.

Зважаючи на це, на черговому засіданні 07 травня 1775 р. було вирішено знищити Кіш. Всемогутній фаворит імператриці Г. Потьомкін при цьому наголосив на тому, що це зручніше буде зробити силами 10 полків регулярного війська, яке повертається з театру минулої війни, з дорученням певної кількості іррегулярних команд²².

Долю Запорозької Січі було вирішено. Залишалося втілити план її ліквідації у життя. Для цього необхідно було знайти сумлінного та відповідального виконавця. Звісно-ж, що ним мав стати вищий офіцер, який мав значний військовий досвід, і якому можна було довірити командування таким значним угрупованням. П. Текелія, з його солідним послужним списком як ніхто краще підходив на цю роль. Зараз практично неможливо з'ясувати, що ж саме відчував Текелія, отримавши наказ про необхідність заняття Запорозької Січі та арешту вищої козацької старшини. Можливо згадував демілітаризацію австрійцями граничар Мароської границі у роки своєї юності, чи то бунт П. Сегединця 1735 р. у околицях рідного Араду та його подальшу страту. Вірогідно, подібні паралелі та аналогії мали місце. Можливо... Достовірно ж ми можемо стверджувати одне – саме йому судилося стати одним з персоніфікованих уособлень історичної трагедії Запорозжя (так, як ним міг стати будь-який інший офіцер його рангу).

Оминаючи висвітлення військової операції з оточення та заняття Січі, яку було проведено 04 червня 1775 р., багато разів описаної у літературі, ми б хотіли зосередити увагу на діях П. Текелії з управління територією та реформування устрою Запорозьких Вольностей, впродовж кількох наступних місяців. Кілька десятеро рапортів генерал-поручика П. Текелії адресованих Г. Потьомкіну та датованих червнем–жовтнем 1775 р. дозволяють з великим ступенем вірогідності реконструювати діяльність Текелії на тимчасовій посаді верховного управителя Запорозжя.

Впродовж перших тижнів після окупації Вольностей, головну увагу П. Текелії було зосереджено на вирішенні долі арештованих кошового отамана, військових писаря та суді.

²²Российский государственный исторический архив (г. Санкт-Петербург, Российская Федерация) (РГИА), ф. 1146, оп. 1, д. 3, лл. 290, 294 об.

Зокрема, станом на кінець червня було завершено опис головної частини їх майна, яке мало поступити у казну²³.

Приділено було увагу й проблемам реформування адміністративно-територіального устрою. Протягом наступного місяця П. Текелією, за допомогою підлеглих, було складено проект розподілу правобережної та лівобережної частин Запорожжя між Новоросійською та Азовською губерніями, який і було втілено у життя впродовж другої половини 1775 р.²⁴ До кінця літа було завершено й перепис населення у всіх запорозьких паланках²⁵.

Доводилося П. Текелії займатися й розглядом судових справ по відношенню до окремих представників запорозької старшини, за звинуваченнями у грабунках мешканців Новоросійської губернії, як-от у справі осавула Йосипа Паралича²⁶. Нікуди не подітися було й від виконання окремих дій поліцейсько-репресивного характеру. Так, у вересні-жовтні 1775 р. під особистим контролем Текелії розслідувалися справи про поширення серед запорожців чуток відносно війська отамана Метелки, яке нібито йде невідомо звідки заради відтворення Січі та у складенні Іваном Карнаухом, вчителем співу при січовій школі, «*насквильной и бунтовной песни*» про зруйнування Січі²⁷.

Разом з цим, згідно спогадів колишнього запорожця Микити Коржа, П. Текелія під час заволодіння Січі російським військом та пізніше, не виказував особистої неприязні до козаків. Він, радше, виступає у амплу сумлінного виконавця даного йому зверху розпорядження. Приязні розмови зі старшиною, спільні трапези, інтерес до різних боків життя січової громади – такими були найбільш прикметні риси його перебування на Запорожжі влітку 1775 р.²⁸

²³ РГВИА, ф. 52, оп. 1, д. 79, л. 59.

²⁴ Там само, лл. 101–101 об., 102.

²⁵ Там само, л. 167.

²⁶ Там само, л. 183.

²⁷ Там само, лл. 279–279 об., 280, 386–387 об.

²⁸ Устное повествование бывшего запорожца Н. Л. Коржа // Андреев А., Шумов С. История Запорожской Сечи. – К.-М.: Евролинц, 2003. – С. 265–267.

З багатьма з запорозьких старшин П. Текелія був особисто знайомий ще з часів російсько-турецької війни 1768–1774 рр. Не викликало особливої неприязні чи антагонізму з їх боку й командування цього генерала корпусом війська, який зайняв Вольності влітку 1775 р. Принаймні, маємо велику кількість атестатів, виданих Текелією, впродовж літа-осені 1775 р.: Мокію Гулику, Микиті Довбні, Гаврилу Письменному, Степану Курилу, Івану Білому, Олексію Шульзі та багатьом іншим²⁹.

Автограф П. Текелії. Червень 1775 р.

За командування утримуванням російських військ, які ліквідували Запорозьку Січ, 17 червня 1775 р. всім обер- та штаб-офіцерам було висловлено особисту подяку імператриці, а самого П. Текелію 10 липня того ж року було нагороджено орденом Св. Олександра Невського³⁰, маєтками у Вітебській губернії (півтора десятки населених пунктів), а трохи згодом й чином генерал-аншефа³¹.

Попри неабиякі нагороди та милості, з рапортів Текелії Г. Потьомкіну, видно, що він тяготився перебуванням на Запорожжі та виконанням покладеної на нього місії. Ще 29 серпня 1775 р. він просив дозволити йому здати справи та виїхати до Новомиргорода, аби приступити до виконання своїх прямих службових обов'язків – реформування та комплектації поселених полків³². Однак йому було відмовлено, і покинути свою посаду та виїхати з табору російського війська поблизу Січі він зміг лише наприкінці жовтня 1775 р, передавши свої повноваження коменданту Новосіченського ретраншементу підполковникові П. Норову³³.

²⁹ РГВИА, ф. 52, оп. 1, д. 311, лл. 23, 63, 67, 83–83 об., 111, 115, 131 об.

³⁰ Российский государственный архив древних актов (г. Москва, Российская Федерация), ф. 10, оп. 3, д. 217, лл. 2-3.

³¹ Церовић Љ. – С. 38.

³² РГВИА, ф. 52, оп. 1, д. 79, л. 262.

³³ Там само, л. 386 об.

Впродовж 1776–1783 рр. П. Текелія займався переважно справами поселених військ Новоросійської губернії, оскільки з 1774 р. він перебував на посаді військового коменданту Єлисаветинської провінції. Так, наприкінці 1775 р. особовий склад іррегулярних військ, які брали участь у ліквідації Запорозької Січі було розміщено у казенних та поміщицьких селищах губернії, а також у запорозьких зимівниках. Згідно «Розкладу» військ корпусу П. Текелії, до нього входили полки: Жовтий, Чорний та Молдавський гусарські (поселенні); Волоський, Сербський та Угорський гусарські (польові); Єлисаветградський та Дніпровський пікінерні (поселенні)³⁴.

Протягом 1776–1778 рр. П. Текелія докладав чимало зусиль до реформування, комплектація та озброєння поселених гусарських та пікінерських полків Новоросійської губернії: Молдавського, Сербського, Далматського, Угорського, Болгарського та Єлисаветградського. Відомо, що на чолі їх військовослужбовців він брав участь у придушення татарських бунтів на території Кримського ханства у 1777–1778 рр., виведенні з Криму до Північного Приазов'я християн, інкорпорації Криму до Російської імперії у 1783 р.

У 1784–1787 рр. генерал-поручик П. Текелія командував корпусом російського війська, розташованого у межиріччі Дніпра та П. Бугу. Користуючись наближеністю цієї місцевості до Єлисаветградщини, Текелія чимало часу проводив у м. Новомиргороді, у своїй садибі (рапорти до кн. Г. Потьомкіна-Таврійського)³⁵.

У 1787 р., з початком чергової російсько-турецької війни, П. Текелія особистим розпорядженням кн. Г. Потьомкіна-Таврійського було призначено командуючим російськими військами на Кавказі³⁶.

На цій посаді він перебував до самого виходу у відставку у червні 1789 р. Дав себе взнаки похилий вік, в якому

³⁴ Центральний державний історичний архів України (м. Київ, Україна) (ЦДІАУК), ф. 229, оп. 1, спр. 365, арк. 17–17 зв.

³⁵ РГВИА, ф. 52, оп. 1, д. 315, ч. 2, лл. 82–82 об.

³⁶ Пишчевий А. Мой живот (1764–1805). Успомене / С руског превео и предговор написао М. Фундуруља. – Нови Сад: Матица Српска, 2003. – С. 127.

вже було важко переносити тяготи похідного життя та травма, отримана напередодні під час падіння з коня³⁷.

Сучасник П. Текелії, Симеон Пишчевич, який близько знав його ще з часів служби у австрійському війську, відзначав, що у порівнянні з іншими сербськими офіцерами, які виїхали до Російської імперії, Текелія не відзначався якимись видатними рисами. Він не був більш розумним, старанним, сміливим за багатьох з них. Однак, примхлива Фортуна чомусь саме його зробила своїм улюбленцем та щедро нагородила чинами, землями, грішми³⁸.

Останні роки свого життя П. Текелія прожив як справжній магнат: пишні полювання; псарні та конюшні з породистими кіньми та хортами; кількаденні бенкетування з сотнями запрошених...

Надзвичайно цікавим є опис садиби П. Текелії у Новомиргороді, який залишив нам у своїх спогадах його племінник Сава. Датований він 1787 р., коли той вперше відвідав свого дядька. Згідно нього, маєток було розташовано на околиці міста, поблизу від дороги до Єлисаветграду, на південному схилі невеликого пагорбу. З західної сторони з маєтком Текелії сусідила невелика слобода з 70 дворів, населена переважно чорногорцями. Зі східної сторони було поселено 16 дворів кріпаків, переведених з Вітебської губернії. Вони виконували роботи на подвір'ї, у городі та на пасіці, яка розташовувалася за півгодини кінної їзди від маєтку. Будівля дерев'яного «палацу» Текелії хоча й була самої

³⁷ Пишчевич А. Мой живот (1764–1805). Успомене / С руског превео и предговор написао М. Фундуруља. – Нови Сад: Матица Српска, 2003. – С. 151.

³⁸ Известие собранное из разных авторов и введенное в истории переводом на славенский язык, о народе славенском о Иллирии, Сербии и всех той сербской нации бывших князей, королей, царей и деспотов, также некоторые пояснения о Греции, Турции и о бывшем давнем венгерском бунте, а на последок о выходе сербского народа в Россию. Сочинено генералом майором и ордена военного кавалером Симеоном Пишчевичем его собственным трудом и рукою, зачалом пред несколькими годами, а кончено 1795 года. – Архив Српске Академије Науке (гр. Београд, Србија и Црна Гора), ф. 8552, бр. 9238, кут. LXXXV, стр. 183. (копію цього неопублікованого твору С.Пишчевича було люб'язно надано у наше користування колишнім директором Архіву Воеводини мр. Средоєм Лаличем (м. Нові Сад, Сербія)).

невибагливої архітектури, але вирізнялася своєю масивністю та монументальністю та більше була схожою на невеликий форт, аніж на звичайну поміщицьку садибу, що було цілком виправдано з огляду на прикордонне розташування Новомиргороду у часи її зведення. Деревину на побудову було подаровано князем Ксаверієм Любомирським, з лісів поблизу його маєтку Листопадове, на польському боці р. Висі³⁹. Враховуючи достатньо невеликі розміри Новомиргороду – у тому ж 1787 р., – близько 3 000 мешканців обох статей, можна впевнено стверджувати, що садиба П. Текелія сприймалася як один з найвизначніших об'єктів, а її господар вважався у місті та повіті «персоною № 1»⁴⁰.

Уклад життя, подібно до інших маєтків вищого офіцерства сербського походження був мілітаризований: двірня ходила вдягнена у мундири; вранці та ввечері горністи грали «зорю», а на флагштоку піднімали та спускали прапори. Згідно свідочств сучасників двір П. Текелії у Новомиргороді славився своєю великою, мало не східною, розкішшю – не тільки столові прибори на кількост персон, але й весь кухонний посуд, вікна та дверна фурнітура були виготовлені з чистого срібла. Не меншим був розмах у влаштуванні всілякого роду прийомів та відзначення родинних та релігійних свят. Так, на святкування іменин володаря (16 січня ст. ст.) з'їжджалися не тільки всі сусіди-поміщики у радіусі 150 верст, але й офіцерство російських гарнізонів, що квартирували у Новомиргородському повіті⁴¹.

Варто відзначити й ту обставину, що у останні 15 років життя, у період коли він досяг вищих службових щаблів та неабиякого багатства, П. Текелію оточувала чимала кількість людей, яких інакше як «камарильєю» назвати важко. Попри складний життєвий шлях, Текелія так і не навчився по справжньому розбиратися у людях. Досить часто нечислоплотні особи з його найближчого оточення користувалися цією обставиною, не без користі для себе. Під їх впливом П. Текелія був навіть здатний на несправедливість. В той же

³⁹ Текелія С. Описаније живота мога / Приредило А. Форишковић. – Београд: Нолит, 1989. – С. 42.

⁴⁰ РГВИА, ф. ВУА, оп. 1, д. 18725, л. 84.

⁴¹ Гангблов А. Воспоминания декабриста Александра Семеновича Гангблова. – С. 226, 228, 230.

час, якщо якимось чином до нього вдавалося донести правду, гнів його, спрямований проти інтриганів, був страшним⁴².

Втім, назвати його злопам'ятним було важко. У гарячці побивши глечики зі своїм старовинним приятелем та товаришем ще з часів служби у австрійському війську, С. Пишчевичем, могутній генерал-аншеф не тільки не припиняв пошуку шляхів до примирення, але ж і всіляко сприяв кар'єрі його сина – Александра Пишчевича, який служив при ньому у якості ординарця⁴³.

Узи Гіменея залишилися незаними для П. Текелія. Втім, як справжній гусар, жінок він не цурався. В той же час, аннали історії не донесли до нас їх імен. Відомо, що останнім пристрасним коханням немолодого вже П. Текелія, який розміняв свій сьомий десяток, стала котрась молода особа, з якою він не розлучався навіть під час військових походів і, як наслідок, прижив двох дітей – сина та дочку. Їх усиновлення не входило у найближчі плани генерал-аншефа і стало на повістку денну лише за кілька років до смерті⁴⁴. У якості ймовірних спадкоємців ним розглядалися й найближчі родичі – діти його братів. Зокрема, у 1787 р. з цією метою він навіть викликав з рідного м. Араду свого племінника Саву (згодом, видатного діяча сербської культури)⁴⁵.

У останні роки свого життя П. Текелія відчув певні проблеми зі здоров'ям – дали себе взнаки поранення, похідне життя, бурхливі пиятики... Цікавими з огляду на це є свідчення самого Текелія. Так, у листі писаному 24 жовтня 1790 р. до кошового отамана Чорноморського війська Захара Чепіги, він зізнався у тому, що вже більше як 2 роки страждає на камені у нирках. В той же час він сам чув від бригадира Увалова, який страждав на подібну ж недугу, що його у 1769 р. вилікував покійний запорозький сотник Григорій Нечуйка. Лікував відваром трави *Triumphalia*, яка росте у степах поблизу р. Дністра, саме там, де зараз стоїть чорноморський Кіш (у Слободзеї). У зв'язку з чим й просив надіслати йому достатню кількість цієї цілющої рослини⁴⁶.

⁴² Пишчевич А. Мої живот (1764–1805). Успомене / С руског превео и предговор написао М. Фундуруља. – С. 38–42.

⁴³ Там само. – С. 145.

⁴⁴ Текелія С. Описаније живота мога / Приредіо А. Форишковић. – С. 93.

⁴⁵ Там само. – С. 39.

⁴⁶ Государственный архив Краснодарского края (г. Краснодар, Российская Федерация) (ГАКК), ф. 249, оп. 1, д. 73, л. 47.

П. Текелія помер на початку 1792 р. та був похований у Новомиргороді, у правому крилі церкви Св. Миколая⁴⁷. На церковній стіні було прикріплено табличку з зазначенням імені та походження покійного, головних обставин його життя та заслуг перед російською монархією.

У своєму заповіті Текелія не забув рідного м. Араду – родовій церкві Св. Петра й Павла було передано 2 000 карбованців, церкві Св. Миколи – 500. Певні суми отримали й навколишні православні монастирі⁴⁸.

Як вже йшлося вище, П. Текелія хоча ніколи не перебував у законному шлюбі, але ж мав двох дітей – сина Олександра та дочку Марію, прижитих ним від коханки. Наприкінці свого життя він признав своє батьківство, дав їм своє прізвище та зробив спадкоємцями більшої частини своїх багатств. З приводу цього він особисто клопотався перед імператрицею. 4 липня 1788 р., згідно іменного наказу, його дітям було дозволено прийняти родові прізвище та герб Текеліїв⁴⁹.

Відносно подальшої долі його дітей нам відомо небагато. Зокрема, можна стверджувати, що станом на 1796 р. жоден з них ще не досягнув повноліття (21 року), оскільки у цей час їх долею та майном померлого батька розпоряджалися опікуни⁵⁰. Також відомо, що дуже неприглядну роль у їх житті відіграли опікуни та наближені до них особи з оточення старого Текелії. Найбільше відзначився син одного з приятелів П. Текелії – Гнат Станкович, який допоміг молодому Олександрові Текелії стати п'яницею, розтринькати у Москві батьківський спадок на театральних актрис та благополучно померти від алкоголізму⁵¹.

Колись розкішна садиба П. Текелії вже у перші роки після його смерті була продана опікунами його сина Олександра адміністрації Новоросійській губернії. Відомо, що

⁴⁷ Текелія С. – С. 151.

⁴⁸ Церовић Љ. – С. 38.

⁴⁹ Яворницький Д. І. До історії Степової України. – Дніпропетровське: Друкарня «Пам'яті Перекопу», 1929. – С. 190; Известие собранное из разных авторов... Сочинено Симеоном Пишчевичем... – стр. 183.

⁵⁰ Державний архів Одеської області (м. Одеса, Україна) (ДАОО), ф. 440, оп. 1, спр. 2, арк. 16.

⁵¹ Текелія С. – С. 150; Гангблов А. – С. 228–229.

впродовж 1798–1804 рр. у ній містилася резиденція митрополита новоросійського та дніпровського Гавриїла (Бонулеску-Бодоні), а з 1799 р. – архієпископа Афанасія (Іванова)⁵². Згодом, після переведення архієрейської кафедри до Катеринославу у 1804 р., садиба поступово занепала і вже у 1811 р. рідний племінник П. Текелії – Сава, який відвідав у Новомиргороді могилу свого дядька, мав нагоду побачити її у край жалюгідному та занедбаному становищі⁵³.

Взагалі ж то, досить швидко по покійному генерал-аншефові не залишилося й прямих нащадків, оскільки незабаром, у 1810 р., передчасною смертю його сина Олександра Петровича перервалася чоловіча гілка роду П. Текелії⁵⁴. *Sic transit gloria mundi!*

Підводячи підсумок, відзначимо, що дана невеличка розвідка, звісно-ж, не претендує на повний та вичерпний портрет П. Текелії. Це, як ми й відзначили у назві, лише його ескіз. Подальша евристична робота у вітчизняних та зарубіжних архівосховищах ще зможе значно розширити горизонти нашого знання про цю людину. Однак, як нам здається, головним завданням цього біографічного етюду було показати складність життєвого шляху П. Текелії, з урахуванням всіх його позитивних та негативних рис. По відношенню до цієї особи це тим більш важливо, оскільки для багатьох він і досі продовжує залишатися уособленням агресивної уніфікаторської політики Російської імперії по відношенню до запорозького козацтва у другій половині XVIII ст. Сподіваємося, що прийдешні покоління істориків, позбавлені ідеологічних штампів минулого та сучасності розставлять всі крапки над «і» та дадуть нам остаточну відповідь на запитання про те, ким же в дійсності був П. Текелія – «великоімперським мерзотником», «верным слугою престола» чи просто звичайною людиною з її пристрастями та бажаннями, любов'ю та ненавистю, гідними та не дуже вчинками.

⁵² Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. XXV. – С. 813-821; Т. XXVIII. – С. 140-143.

⁵³ Текелија С. – С. 43, 151.

⁵⁴ Костић М. – С. 144.